

MARZANNA JAGIEŁŁO*

**PAMIĘCI ŻONY. GARDEN OF COSMIC SPECULATION
CHARLESA JENCKSA****IN MEMORY OF WIFE. CHARLES JENCKS'S GARDEN
OF COSMIC SPECULATION**

Streszczenie

W artykule przedstawiono nietypowe miejsce komemoratywne, a mianowicie wielohektarowy ogród gloryfikujący odkrycia naukowe XX wieku i wynikający z nich stan wiedzy na temat powstania, istoty i struktury wszechświata. Jest on zarówno zapisem wspólnej pasji oraz zainteresowań zarówno ogrodniczych, jak i naukowo-poznawczych dwojga ludzi – Charlesa Jencksa, jednego z najbardziej wpływowych współczesnych teoretyków i krytyków architektury, zajmującego się także projektowaniem krajobrazu, oraz jego żony – Maggie Keswick Jencks. Ogród ten znajduje się na terenie Szkocji, w okolicach miasteczka Dumfries, i uważany jest za jedno z najbardziej osobliwych współczesnych założeń ogrodowych. Nazwano go „Ogrodem rozważań o wszechświecie” (*Garden of Cosmic Speculation*).

Słowa kluczowe: sztuka ogrodowa, ogrody współczesne

Abstract

The article presents an atypical commemorative place, namely a multi-hectare garden glorifying the scientific discoveries of the 20th century and the resulting knowledge about the creation, nature and structure of the universe. It is, at the same time, a record of the common passion and interests, both gardening and scientific, of two people – Charles Jencks, one of the most influential contemporary theoreticians and critics of literature and a designer of landscape; and his wife – Maggie Keswick Jencks. The garden is situated in Scotland, near the town Dumfries, and is considered to be one of the most unique contemporary gardening complexes. It has been called "The Garden of Cosmic Speculation".

Keywords: *garden art, contemporary garden*

* Dr hab. iż. arch. Marzanna Jagiełło, prof. PWr., Wydział Architektury, Politechnika Wroclawska.

1. WSTĘP

Niniejszy artykuł dotyczy nietypowego miejsca komemoratywnego. Jest nim wielohektarowy ogród gloryfikujący odkrycia naukowe XX wieku i wynikający z nich stan wiedzy na temat powstania, istoty i struktury wszechświata. Stanowi on jednocześnie zapis wspólnej pasji dwojga ludzi i powodowanej potrzebą utrwalenia pamięci jednego z nich, wytrwałej kontynuacji podjętego wspólnie dzieła¹.

Ogród ten można dziś oglądać, udostępniony jest bowiem do zwiedzania raz w roku, na okres pięciu godzin, dokładnie 2 maja. Znajduje się on na terenie Szkocji, w okolicach miasteczka Dumfries, i uważany jest za jedno z najbardziej osobliwych współczesnych założeń ogrodowych. Nazwano go – tłumacząc sens jego angielskiej nazwy na język polski – „Ogrodem rozważań o wszechświecie”. Powstał jako wynik zainteresowań zarówno ogrodniczych, jak i naukowo-poznawczych pary małżonków: Charlesa Jencksa i Meggie Keswick Jencks.

2. POSTACI

Mąż – Charles Jencks

To jeden z najbardziej wpływowych współczesnych teoretyków i krytyków architektury, zajmujący się także projektowaniem krajobrazu. Autor fundamentalnych prac poświęconych modernizmowi i postmodernizmowi (m.in. *The Language of Post-Modern Architecture*, 1977; siedem wydań). Urodzony w 1939 roku w USA, studiował najpierw literaturę angielską na Uniwersytecie Harvarda, a następnie architekturę (w szkole podyplomowej tejże uczelni, zwanej Graduate School of Design), którą ukończył w 1965 roku. Otrzymał także stopień doktora w dziedzinie historii architektury na University College w Londynie. Twórczość pisarska nie stanowi jedynego zakresu działań Jencksa. Jest on autorem projektów kilku założeń krajobrazowych. Do najśłynniejszych jego realizacji z zakresu projektowania krajobrazu należą: Landform Ueda² przy Gallery of Modern Art w Edynburgu (1999–2002)³, Spirals of Time (Spirale Czasu) w Parco Portello koło Mediolanu (2002–2008)⁴, Maggie Centre w Glasgow (2002–2003)⁵ oraz Maggie Center zwany Dividing Cells w Inverness (2003–2005)⁶, Water-War Garden w Chaumont na terenie Francji (2003–2004). Kolejną jest, pozostająca w trakcie realizacji, Northumberlandia, powstająca na północ od Newcastle⁷ (projekt z 2005, realizacja od 2008). Najśłynniejsza i zarazem pierwsza chronologicznie realizacja Jencksa natomiast to Garden of Cosmic Speculation (1989–2007). Warto przy tym zwrócić uwagę na fakt, że aż trzy z wymienionych związane są z osobą lub wręcz dedykowane pamięci żony⁸.

¹ Publikację tę chciałabym zadedykować pamięci mojej przyjaciółki – Ilonki Wrońskiej-Liszcz, osoby niezwyklej ducha i pięknej duszy.

² Od nazwiska Yoshisuke Uedy, japońskiego uczonego zajmującego się teorią chaosu. Jego zainteresowania naukowe obejmowały analizy geometrycznej przestrzeni fazowej nieliniowych oscylatorów poprzez symulację numeryczną, eksperymentalne i teoretyczne badania maszyn synchronicznych i stabilności systemów elektroenergetycznych.

³ Kompozycji krajobrazowej bazującej m.in. na tzw. dziwnych atraktorach.

⁴ Założenie parkowe w północno-zachodniej części Mediolanu, podzielone na trzy główne formy krajobrazowe, ze stawami, ogrodami i rzeźbami.

⁵ W towarzyszącym mu ogrodzie wykonane w aluminium rzeźbiarskie przedstawienia DNA i RNA.

⁶ Kopce jako komórki w procesie mitozy, czyli podziału pojedynczego jądra komórkowego, któremu towarzyszy rozdzielenie chromosomów.

⁷ Northumberland – hrabstwo na północy Anglii.

⁸ Odnosząc się do chronologii, nie sposób oprzeć się wrażeniu powielania przez Jencksa w jego kolejnych realizacjach pomysłów – zarówno formalnych, jak i znaczeniowych – zrealizowanych w Garden of Cosmic Speculation.

Żona – Maggie Keswick Jencks

Znana nie tylko z racji sławnego męża. Jest także autorką książki poświęconej chińskim ogrodom (*The Chinese Garden*, 1978)⁹. Liczne podróże, samokształcenie oraz wielka wrażliwość spowodowały, że była ona dla Jencksa wielkim, inspirującym wsparciem. Ich wspólne życie i twórczą współpracę przerwała w 1995 roku jej śmierć spowodowana chorobą nowotworową¹⁰.

Pośród „cichych” bohaterów tego ogromnego przedsięwzięcia wymienić należy także szefa zespołu ogrodników – Alistaira Clarka, którego szczególną zasługą była konstrukcja tzw. Universe Cascade. Odpowiedzialnym za wzniesienie ogromnych kopców był natomiast Hugh Hastings. W gronie wykonawców znaleźli się także: stolarz Bobby Dixon, artysta-metalurg John Gibson, rzeźbiarz Chris Barrowman i specjalista od szkła – Anthea Summers. Wielce pomocne przy opracowywaniu formy umieszczonych w ogrodzie rzeźb okazały się rady Madelon Vriesendorf¹¹.

Ogród w takim kształcie nie powstałby, na co zwraca uwagę sam projektant, bez wielogodzinnych dyskusji z wieloma przedstawicielami nauki, dyskusji poświęconych zagadnieniom śmierci, praw rządzących wszechświatem oraz odkryć naukowych. Za niezwykle inspirujące uznał Jencks rozmowy z Paulem Daviesem¹², Stevenem i Hilary Rose¹³, Nancy Lane¹⁴, Mae-Wan Ho¹⁵ oraz Peterem Saundersem¹⁶. Ważne okazały się także kosmologiczne dysputy, m.in. na temat tzw. czarnej dziury, prowadzone z Lee Smolinem¹⁷, Martinem Rees¹⁸ i Rogerem Penrose¹⁹.

Informacje o wszystkich wyżej wymienionych oraz obszerną opowieść na temat ogrodu odnaleźć możemy w książce napisanej przez Charlesa Jencksa, opublikowanej w 2003 roku w Londynie i zatytułowanej *The Garden of Cosmic Speculation*, z podtytułem stanowiącym cytata z recenzji, która ukazała się w czasopiśmie „The Times”, brzmiącym: „...może się ona okazać najbardziej znaczącym opisaniem ogrodu od czasów Alexandra Pope'a”²⁰. Książka ta stanowi jednocześnie podstawową pozycję dla niniejszej prezentacji.

⁹ W trakcie walki z chorobą Maggie Keswick Jencks napisała rodzaj, opartego o własne doświadczenia i przemyślenia, poradnika dla osób zmagających się z nowotworami. M. Keswick Jencks, *A view from the front Line*, London 1995.

¹⁰ Maggie Keswick Jencks przez kilka lat walczyła z nowotworem piersi. *The Maggie Page*, [w:] www.phillygower.info/maggie.htm (14.10.2010).

¹¹ Ch. Jenks, *Garden of Cosmic Speculation*, London 2003, s. 13.

¹² Paul Charles William Davies (ur. 1946) – brytyjski fizyk i publicysta, profesor filozofii przyrody w australijskim Centrum Astrobiologii przy uniwersytecie w Sydney. Davies zajmuje się przede wszystkim kosmologią, kwantową teorią pola i astrobiologią. Jest zwolennikiem podróży w jedną stronę na Marsa. Od 2005 roku pracuje w projekcie SETI.

¹³ Steven P. Rose (ur. 1938) – brytyjski biolog i neurobiolog, profesor na Uniwersytecie Londyńskim. Ze swoją żoną – socjologką Hilary Rose, opublikował wiele prac, m.in. *Alas Poor Darwin: arguments against evolutionary psychology*.

¹⁴ Nancy Lane jest profesorem zajmującym się biologią komórek na Cambridge University.

¹⁵ Mae-Wan Ho (ur. 1941) – brytyjska genetyczka pochodząca z Hongkongu. Autorka m.in.: *The Rainbow and the Worm, the Physics of Organisms* (1993, 1998), *Genetic Engineering: Dream or Nightmare?* (1998, 1999) i *Living with the Fluid Genome* (2003).

¹⁶ Ich wkład dotyczy formy zrealizowania w ogrodzie idei związanych z DNA.

¹⁷ Lee Smolin (ur. 1955) – amerykański badacz zajmujący się fizyką teoretyczną. Jego naukowe zainteresowania obejmują cząstki elementarne, mechanikę kwantową i biologię teoretyczną.

¹⁸ Martin Rees (baron Rees of Ludlow) (ur. 1942) – angielski astronom i kosmolog. Prowadził badania nad pochodzeniem mikrofalowego promieniowania tła, tworzeniem galaktyk, zajmował się także kwazarami. Od 1995 roku piastuje stanowisko Królewskiego Astronoma.

¹⁹ Sir Roger Penrose (ur. 1931) – angielski fizyk i matematyk, który wraz ze Stephenem Hawkingiem udowodnił twierdzenie o osobliwościach w ogólnej teorii względności.

²⁰ Alexander Pope (1688–1744) – angielski poeta, satyryk i entuzjasta zmian w podejściu do natury.

3. OGRÓD

Uważany za jeden z najbardziej osobliwych i oryginalnych ogrodów XXI wieku, towarzyszy rezydencji Portrack House²¹. Prace nad jego założeniem rozpoczęto w 1988 roku. Zaczęto się od początkowo „niewinnej” prośby Maggie, skierowanej do męża, o pomoc w założeniu ogrodu kuchennego, który stał się początkiem całego założenia. Mimo pierwszych oporów Jenks uległ prośbie żony, zastrzegając jednak, że nie zgodzi się, jak to bywało przy realizacji ich wcześniejszych projektów, na przejęcie prowadzenia wszystkich związanych z nim prac. To zastrzeżenie straciło na aktualności w momencie, kiedy okazało się, że Meggie jest poważnie chora, ale także dlatego, co wyjaśnia Jencks, że jako osobie niemającej projektowego doświadczenia realizacja założonych idei przysparzała wielu trudności. I choć oddaje żonie zasługi przy projektowaniu stawów i nadawaniu formy kopcom, to za prawdziwie istotne w obecności Maggie Kaswick przy zakładaniu ogrodu uznał: „nadawanie całemu przedsięwzięciu wigoru oraz funkcjonalnej zwięzłości”, nie zaś tworzenie gotowego projektu i realizacyjnych modeli. Za najważniejszy zaś wkład do powstania tego ogromnego i skomplikowanego wspólnego przedsięwzięcia uznał: „jej miłość, wdzięk, krytyczne poczucie humoru i dyskretną mądrość, stanowiące zarówno inspirację, jak podporę”²².

Małżonkowie nie rozważali początkowo tak wielkiego przedsięwzięcia, które jednak osiągnęło z czasem rozmiary i formę, którą określił w końcu Jencks słowami: „Garden of Cosmic Speculation”, tłumacząc, że była ona „roboczo” używana przez niego samego, żonę oraz zaproszonych do dyskusji naukowców jako podnieta do rozważań i stawiania fundamentalnych aspektów natury.

Część z podjętych przez nich działań można uznać za typowe dla każdego ogrodu. Sprowadzały się one do sadzenia odpowiednich roślin, miłych dla oka i smacznych do jedzenia, a także odpowiednich dla właściwości klimatu. Za dość typowy

II. 1. Góry Ślimakowa i Wężowa w Garden of Cosmic Speculation. [Za:] http://farm1.static.flickr.com/56/149376398_fece3680f9_b.jpg

III. 1. Snail Mound and Snake Mound in the Garden of Cosmic Speculation

²¹ Należącej wcześniej do matki Maggie – Clare Keswick.

²² Jenks, *op. cit.*, s. 13.

można było także uznać pomysł wykopania sadzawki, w której miały się móc kąpać dzieci państwa Jencks. Pozostałe były bardziej niecodzienne. Polegały one sięgnięciu po, odmienne od dotychczas spotykanych, formy faliste i linearne skręty. Za ich pomocą ukształtowano zarówno linię jeziora, jak i formy ziemnych kopców²³.

Wzorców do takiego modelowania form ogrodowych dostarczyły Jencksom obserwacje naturalnego krajobrazu otaczającego posiadłość. Przy nadawaniu form wszystkim ziemnym nasypom i kopcom, w tym Ślimakowemu i Wężowemu, wykorzystane zostały także kształty przypominające tzw. dziwne atraktory²⁴, zwłaszcza atraktor Lorenza²⁵ z jego „efektem motyla”, atraktor Henona²⁶ oraz tzw. chaotyczny atraktor Uedy²⁷.

Niejako na drugim planie, zaskakując często zwiedzających, dołączono do tego melanz bardzo zróżnicowanych elementów. Ich umieszczenie w ogrodzie ewokuje skojarzenia z gabinetami kuriozów, modnymi w okresie renesansu i baroku. Wiele z nich urządzono na terenie ogrodów. Gromadzono w nich osobliwości, takie jak minerały, skamieliny, egzotyczne muszle i korale oraz inne przyrodnicze „dziwy”. Wszystko to, podobnie jak w ogrodzie Jenksa, stanowiło raczej wielce zróżnicowaną zbieraninę niż uporządkowaną kolekcję²⁸.

Odniesień do tego osobliwego zbioru w prezentowanym ogrodzie, zarówno formalnych, jak i ideologicznych, należy szukać przede wszystkim w fascynacji Jencksa naukowymi odkryciami, związanymi przede wszystkim z badaniami nad wszechświatem (sam autor określa to mianem „pasji kosmogonicznej”²⁹), a także w sztuce oraz filozofii Dalekiego Wschodu, równowadze Tao (który odnajdujemy w motywach wodnego i lądowego smoka), zjawiskach kosmologicznych (reprezentowanych m.in. przez czarną dziurę³⁰), matematycznych (fraktale³¹, atraktory³², ciąg Fibonacciego³³, które są czytelne w sposobie kształtowania topografii terenu), biologicznych (rzeźby: DNA, RNA), fizycznych (atomy, kwarki, cząsteczki elementarne³⁴ i ich rzeźbiarskie, alegoryczne wyobrażenia), a także w rozmaitych metaforach, w tym metaforach zmysłów. W tym ostatnim przypadku, obok pięciu zmysłów przyjętych w naukach psycho-biologicznych, pojawił się także buddyjski zmysł antycypacji (ogród „Six Senses & DNA”). Na grze znaczeniowej słowa „sence”³⁵ oparte zostały natomiast pozostałe „zmysłowe” założenia zatytułowane „The Commons Sence”, poświęcony „zdrowemu rozsądkowi”, „Sence of Fair Play”³⁶ („Znaczenie uczciwej gry”), następnie „Taking Leave of Your Senses” („Odpoczynek od zmysłów”) aż po „The Nonsense”. Nie mogło w nim również zabraknąć odwołań do raju, stąd „Two Ways to Paradise” oraz „Linear Paradise Garden”, a także do piekła – „The Hell”.

²³ Do ich uformowania wykorzystano ziemię pozostałą z wykopania stawów.

²⁴ „Dziwny atraktor” (ang. *Strange Attractor*), zwany też chaotycznym, to jest taki atraktor, który jest fraktalem. [Za:] www.math.uni.wroc.pl (25.11.2010).

²⁵ Atraktor Lorenza, przedstawiony przez Edwarda Lorenza, amerykańskiego matematyka i meteorologa, w 1963 roku.

²⁶ Atraktor Henona, przedstawiony przez Michela Henona, francuskiego matematyka i astronoma, w latach 70. XX wieku.

²⁷ Atraktor Uedy, por. przyp. 2.

²⁸ Zwracają na to uwagę: R. Webber i L. Hegarthy, *A Scottish Cabinet of Curiosities*, [w:] „Garden Reviews”, 9.02.2009. [Za:] <http://thinkinggardens.co.uk/reviews/a-scottish-cabinet-of-curiosities> (12.10.2010).

²⁹ Swoje pasje, kosmologiczną i kosmogoniczną, zestawia Jencks z takimi powszechnymi „przedmiotami” pożądania jak seks, pieniądze i władza. Jenks, op. cit., s. 20.

³⁰ Tzw. Black Hole Terrace.

³¹ Tzw. Fraktal Terrace.

³² Atraktor to obszar lub punkt w pewnej przestrzeni stanów, do którego system zmierza i wokół którego system pozostaje w dowolnie dużej skali czasu. [Za:] www.portalwiedzy.onet.pl (25.11.2010).

³³ Ciąg Fibonacciego.

³⁴ Czyli elektrony, protony, fotony i neutrony.

³⁵ Przypomnijmy, że w języku angielskim oznacza ono także: rozsądek, znaczenie, wycucie, czucie, rozum, zrozumienie; występując także jako czasownik znaczący: wyczuć, przeczuć, zrozumieć, odczuwać instynktownie.

³⁶ Który jest jednocześnie boiskiem do gry w tenisa.

II. 2. Alegoria „Czarnej Dziury” w Garden of Cosmic Speculation. [Za:] http://farm3.static.flickr.com/2096/2203245147_efb3b84879_b.jpg

III. 2. The Black Hole in the Garden of Cosmic Speculation

Jeden z bardziej okazałych elementów tego ogrodowego gabinetu osobliwości stanowi tzw. Kaskada wszechświata, którą można inaczej określić mianem kosmologicznego kwantum albo kosmologicznego kalendarza podstawowych dla wszechświata wydarzeń, poczynszy od tzw. superstruny (*Superstrings*)³⁷, której teoria uważana jest za najbardziej prawdopodobną „teorię wszystkiego”, poprzez kolejne etapy rozwoju, tj. powstawanie planet oraz narodziny cywilizacji, aż po „przyszłość”, z perspektywy której w Oku Świadomości odbija się cała historia Wszechświata.

Wszystkie te odkrycia naukowe stały się pretekstem do stworzenia nowych – według Jenksa – reguł w projektowaniu krajobrazu, wydobywających na światło dzienne podstawowe elementy natury, odkryte (część z nich w ostatnim okresie) przez naukę, a opisujące istotę wszechświata. Zostały one przez autora określone mianem „cosmogenic art”³⁸. W działaniu tym nietrudno dostrzec odstępstwo od, podjętej wcześniej przez Jenksa na gruncie architektury, afirmacji postmodernizmu, odrzucającego wszakże osiągnięcia wiedzy naukowej³⁹. Wątpliwości budzi też oryginalność pomysłu. W niektórych aspektach jest on bliski założeniom land-artu. Podobieństw ze spiralami Jenksa doszukać się możemy chociażby w słynnej spirali-mola, wykonanej w 1970 roku przez amerykańskiego rzeźbiarza Roberta Smithsona przy brzegu Great Salt Lake w stanie Utah.

³⁷ Teoria strun – potencjalna teoria wszystkiego, przewidująca istnienie strun wielkości 10^{-31} metrów, z których składają się cząstki elementarne. Spośród wszystkich znanych potencjalnych teorii wszystkiego teoria strun jest najbardziej prawdopodobna. Obecnie trwają próby doświadczalnego jej sprawdzenia. Pierwotna wersja teorii strun, teoria strun bozonowych, powstała w 1970 roku. Współczesna teoria strun, teoria superstrun z 1984 roku, uwzględnia supersymetrię. Teoria strun przewiduje, że przestrzeń, w której żyjemy, ma co najmniej 10 wymiarów, przy czym trzy wymiary przestrzenne oraz czas są wymiarami otwartymi, natomiast pozostałe wymiary są zakrzywione do rozmiarów subatomowych. [Za:] <http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons>

³⁸ Jencks, *op. cit.*, s. 38.

³⁹ Co według krytyków stanowi samowykluczenie postmodernizmu poza ramy nauki i uniemożliwia jego ocenę.

„Cel przyświecający mi zarówno przy zakładaniu tego ogrodu, jak i napisaniu książki o nim, jest po części tradycyjny – tłumaczył sam Jencks – a mianowicie: czcić, sławić naturę oraz naszą radość z obcowania z nią. Jednak dzisiaj, po stuleciu niezwykłych odkryć w zakresie biologii, takich jak: ewolucja i znaczenie DNA, a także z zakresu kosmologii, jako nauki, w ramach której trwają poszukiwania odpowiedzi na pytanie o pochodzenie, ewolucję i strukturę wszechświata, pojawiły się nowe tematy dla sztuki ogrodowej, a także nowe spojrzenie na naturę i sposób jej przedstawiania i odbierania⁴⁰.”

Nie jest to idea całkiem nowa, na co zwraca uwagę projektant, przywołując przykłady: japońskich ogrodów Zen, perskich ogrodów rajskich oraz niektórych renesansowych założeń europejskich, w których zawierano odniesienia do budowy wszechświata, uwzględniające ówczesną na ten temat wiedzę i przekonania. W oparciu o nie powstawały ogrody traktowane jako swoiste mikrokosmosy⁴¹. Przy czym tak, jak zmieniał się, za sprawą nauki, stan i zakres wiedzy o wszechświecie, tak zmiennie formowano ogrody.

Tę samą zależność między ustaleniami nauki a kształtem realizacji odnajdujemy w ogrodzie przy Portrack House. To, co czyni go odmiennym, to uwzględnienie niezwykle dynamicznego w 2 połowie XX wieku tempa odkryć naukowych, niemającego precedensu w okresach minionych. To z tej przyczyny należy traktować – zdaniem Jencksa – projektowanie współczesnych ogrodów (a także miast) w taki sposób, aby zapewniało ono możliwość wykorzystania nowej wiedzy, bez utraty ich tożsamości⁴².

Zaproponowane przez autora nowe elementy treściowe i symboliczne dla sztuki ogrodowej⁴³ „wypłynęły” z laboratoriów, zwłaszcza tych zajmujących się badaniami kosmologicznymi, biologicznymi oraz szeroko rozumianych naukami o życiu⁴⁴. Wielu ludzi, według Jencksa, pozostaje ślepych i głuchych na te odkrycia, ponieważ nie znajdowały one wcześniej miejsca w kulturze, nie były też dotąd przekładane na język artystycznej ekspresji. Zapewne – zdaniem autora – dlatego, że współczesna nauka jest zbyt złożona, skomplikowana i zbyt nieokreślona. Także z tej przyczyny, że wszystko, także stan naszej wiedzy, zmienia się bardzo szybko, a sposób uprawiania nauki jest kształtowany za pomocą nieodpowiednich i odezwanych (zrażających, odstręczających) metafor. Na rolę tych ostatnich w rozwoju nauki zwrócił uwagę, zajmujący się tzw. sztuczną inteligencją, Joseph Weizenbaum⁴⁵, pisząc: „Metafory i analogie, poprzez zestawienie razem różnych kontekstów, prowadzą do powstawania nowych sposobów patrzenia. Prawie wszystko to, co wiemy, łącznie z poważną nauką, opiera się na metaforze. I dlatego nasza wiedza nie jest absolutna”.

⁴⁰ Jencks, *op. cit.*, s. 38.

⁴¹ O ile jednak podany przez Jencksa przykład willi Lante jako jednego z ogrodów renesansowych, odwzorowujących – jego zdaniem – mit utraconego ogrodu rajskiego, wydaje się nie całkiem trafny, bowiem chrześcijanie bardzo długo (w oparciu o zapis biblijny) lokowali ogród rajski na terenie ziemi, o tyle uzasadnione jest w tym kontekście odwołanie do wczesnych ogrodów botanicznych.

⁴² Jencks, *op. cit.*, s. 37.

⁴³ Przypomnijmy, że z programami ikonograficznymi w ogrodach spotykamy się już wcześniej. Dla ogrodów renesansowych tworzyli je tzw. ikonografowie.

⁴⁴ Obejmujących wszelkie dyscypliny naukowe zajmujące się organizmami żywymi, we wszystkich odnośnych do nich aspektach.

⁴⁵ Joseph Weizenbaum (1923–2008) – emerytowany profesor matematyki na MIT. W 1966 roku stworzył program zwany ELIZA, służący do prowadzenia prostej rozmowy z komputerem. J. Weizenbaum, *Moglibyśmy mieć raj*, „Forum”, 28 stycznia 2008.

4. PAMIĘĆ

W swojej książce poświęconej „Ogrodowi rozważań o kosmosie”, poza otwierającą ją dedykacją brzmiącą: *Maggie, mere des souvenirs*, znajdujemy następujące zdanie: „...mój największy dług wdzięczności za wkład w założenie ogrodu oraz napisanie niniejszej książki należą się mojej żonie, Maggie Keswick. Zarówno książkę, jak i ogród dedykuję jej pamięci, która stała się dla mnie inspiracją do kontynuowania razem rozpoczętej pracy i realizacji naszych wspólnych wyobrażeń, wizji”⁴⁶.

LITERATURA

JENCKS Ch., *Garden of Cosmic Speculation*, London 2003.

KASWICK JENCKS M., *A view from the front Line*, London 1995.

WEBBER R., HEGARTHY L., *A Scottish Cabinet of Curiosities*, [w:] „Garden Reviews”, 9.02.2009. [Za:] <http://thinkinggardens.co.uk/reviews/a-scottish-cabinet-of-curiosities>

The Maggie Page, [w:] www.phillygower.info/maggie.htm (14.10.2010).

WEIZENBAUM J., *Moglibyśmy mieć raj*, „Forum”, 28 stycznia 2008.

<http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons>

www.math.uni.wroc.pl

www.portalwiedzy.onet.pl

⁴⁶ Jencks, *op. cit.*, s. 23.